

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ISSN 2307-3179 (Print)

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 45-46

Київ – 2023

**ВІСНИК
АГРАРНОЇ
ІСТОРІЇ**

45-46'2023

Науковий журнал

Редакційна колегія:

М.А. Журба (*головний редактор*),
В.А. Вергунов, В.О. Доценко,
М.П. Жолоб, І.А. Коляда, С.С. Падалка,
О.В. Потильчак, В. Сукарев

**BULLETIN OF
AGRARIAN
HISTORY**

Editorial Board Members:

Zhurba M. (*Editor-in-chief*),
Dotsenko V., Koliada I.,
Padalka S., Potylchak O., Sukarev V.,
Vergunov V., Zholob M.

45-46'2023

Scientific journal

УДК 94:63(100)

В 53

DOI: 10.31392/VAN-2023.45-46

Засновники:

- Український державний університет імені Михайла Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

*Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032 історія та археологія)

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Google Scholar

Офіційна інтернет-сторінка видання:
<https://agrarian-history.com.ua>

Адміністратор сайту:

С. Діхтяр

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, каб. 16
тел.: (097) 130-91-96;
e-mail: zholobb@gmail.com

Друкується за рішенням:

Вченої ради історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова
(протокол № 4 від 29.11.2023 р.)

Підп. до друку 06.12.2023

Формат 70 x 108 1/16.

Папір офсет. Друк. різогр.

Ум. автор. арк.: 25,25

Наклад 50 прим.

Друк: ТОВ «ТВОРИ»

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен та інших відомостей.

КАВКАЗЬКА АЛБАНІЯ ПІСЛЯ КАВКАЗЬКОЇ АЛБАНІЇ. КНЯЗІВСТВА ПАРІСОС І ХАЧЕН

Пилипчук Ярослав Валентинович

доктор історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії та археології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: pylypchuk.yaroslav@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9809-3166>

***Анотація.** Ця стаття присвячена історії князівств Парисос і Хачен, правителі яких продовжували називати князями і царями Кавказької Албанії. Князів Хачен і Парисос були засновані Атрнерсехом. Його нащадки Саак Севада та Григор виступили проти влади вірменських царів. Парисос до 1003 р. був окремим князівством. У 1003 р. його анексували Гагік Багратуні та Фадл Шеддадід. Хачен виявився довговічнішим князівством. Довгий час він був у тіні Сюніка. У XII в. князь Хачена Хасан Великий протистояв тюркському еміру Джолі. Наступник Хасана Вахтанг Тонкік був батьком Хасана-Джалала, який залишив великий слід історії Південного Кавказу. Хачен у 10 – 20-х рр. XIII ст. протистояв атабеку Азербайджану та хорезмійцями. Монголи зробили Хачен своїм васалом наприкінці 30-х рр. XIII ст. Хасан-Джалал взяв участь у війні монголів проти Румського султанату у 1243 р. Князь Хачена перебував у складних відносинах із монгольськими намісниками Південного Кавказу Бугою та Аргуном. Якийсь час йому вдавалося зберігати самостійність завдяки визнанню свого васалітету від Улуса Джучі. Патроном Хасана-Джалала був Джучід-християнин Сартак. Коли Сартак загинув, то не було кому захистити Хасан-Джалала від Аргуна, який убив хаченського князя в 1261 р. Хаченський престол після смерті батька прийняв Атабег, який визнав себе васалом ільханів з династії Хулагуїдів.*

***Ключові слова:** Кавказька Албанія, Парисос, Хачен, Шеддадіди, Вірменія, атабеки Азербайджану, хорезмійці, монголи, Улус Джучі, ільханат Хулагуїдов, Хасан-Джалал.*

Постановка проблеми. Південний Кавказ завжди знаходився на стику цивілізацій та імперій. Слід зазначити, що у регіоні велику роль грала Кавказька Албанія, історія якої є інтегральною частиною історії Азербайджану. У 705 р. завдяки інтригам вірменського патріарха Іллі територія цієї держави була анексована Арабським халіфатом. Кавказька Албанія увійшла до складу арабської провінції Армінія, якою правили мусульмани. У церковному відношенні колишня Кавказька Албанія підкорилася вірменам. Араби призначали албанськими католикосами вірмен. Варто, проте, зазначити, що до 822 р. у частині регіонів колишньої Кавказької Албанії правили Міхраніди. Після 822 р. їх на частини територій змінили династії Сюні та Багратуні. У середині-кінці IX ст. біля колишньої Кавказької Албанії виникли князівства Шеки, Парисос, Хачен, і навіть емірати Арран, Ширван і Дербент. Питання з князівством Шеки нами розглядалося в окремій статті. Також нами було окремо розібрано аспекти історії ширваншахів та Шеддадідів Гянджі. У цьому дослідженні нами буде розібрано питання історії князівств Парисос і Хачен. Ці території в Ранньому та Високому Середньовіччі були піддані вірменізації завдяки

впливу з боку Вірменської Апостольської церкви. Проте албанський елемент залишався важливим аспектом ідентичності. Правителі Парисоса і Хачена продовжували себе називати подібно князям Шекі князями та царями Албанії. Колись румунський вчений Н. Йорга назвав румунські князівства Валахія та Молдову «Візантією після Візантії», маючи на увазі, що ці держави продовжили візантійську культурну традицію. Князів Парисос і Хачен можна назвати «Кавказькою Албанією після Кавказької Албанії».

Метою даної статті є історія князівств Парисос і Хачен, правителі яких продовжували називати князями і царями Кавказької Албанії.

Історіографічний огляд. Історією цих держав цікавилися грузин І. Орбели [Орбели 1909], англієць Ч. Доусетт [Dowsett 1957; Dowsett 1958; Dowsett 1961], вірменські діаспорні історики Р. Хьюсен [Hewsen 1983], Л. Чорбаджян, П. Донабедян, К. Мутафян [Chorbadjian, Donabedian, Mutaflan 1994], вірменський вчений С. Бархударян [Бархударян 2011], азербайджанська історикиня Ф. Мамедова [Мамедова 2005].

Виклад основного матеріалу. Мовсес Дасхуранці докладно виклав питання щодо походження династії князівства Парисос. Засновником держави був Атрнерсех, який титулувався правителем Гардмана та Албанії. Він був сином Сахла сина Смба. На думку Ч. Доусетта Сахл син Смба походить з династії Зарміхра з араншахриків. Араншахрик – це титул правителя Кавказької Албанії. У більшості досліджень з історії Кавказької Албанії Сахл син Смба вважається вихідцем з династії Багратуні. Араби та перси називали Кавказьку Албанію Арраном. На частині колишньої території Кавказької Албанії утворився емірат Арран. В. Шульце припускав, що арабська форма Ар-Ран походить від вірменського топоніма Аран. Грузини називали колишні албанські землі Рані. Емірат Арран спочатку мав столицю у столиці Кавказької Албанії Партаві, який араби та перси називали Бердаа. Арран у X ст. керувався спочатку согдійською династією Саджидів, потім дейлемітською династією Музафіридів. У 970 р. Арран очолила курдська династія Шеддадідів, яка перенесла свою столицю в Гянджу. Ще в арабські часи значна кількість населення колишньої Кавказької Албанії зазнала ісламізації. З приходом на Південний Кавказ військ Сельджуків почалася тюркізація краю. Албани є предками не тільки лезгін та удин, а й частини азербайджанців та вірмен. Найзахідніші албани були картвелізовані і увійшли до складу царства Еретія (Шекі). Албани Правобережжя Кури зазнали арменізації. Товма Арцруні називав Атрнерсеха царем Албанії. Ібн Місхавейх називав його Адарнасе б. Ісхак, а ат-Табарі Адарнасе б. Ісхак Хашані (Хашані означає Хаченський). Початкові його володіння перебували у гаварі Вайкунік. У князя Атрнерсеха були сини Григор і Апусет. У 881 р. Григор поставив хрест у гаварі Сотк. У написі у ньому він титулував себе «князем Сюника і Албанії». Мовсес Дасхуранці вказував, що Саак Севада володів гаварами Гардман та Кусті Парнес. Саак Севада та його син Григор підтримали повстання вірменських нахарарів проти вірменського царя Ашота II Залізного, за що й були осліплені. У середині X ст. Парисосом правил Севада Ішхананун. Після нього у другій половині X ст. країною правив Йовханнес Сеннекерім, який отримав царський титул. Наприкінці X ст. та на початку XI ст. правив його брат Григор. У 1003 р. Парисос упав та його володіння перейшли до Кюрекидам з Ташир-Дзорагетського царства і Шеддадідам з Гянджи. Анійський вірменський цар Гагик віддав частину Парисоса

Кюрекідам. Після припинення династії Кюрекідів колишні володіння Парісоса були передані грузинським князям курдського походження Мхаргрзделі [Бархударян 2011; Chorbadjian, Donabedian, Mutaflan 1994, p. 61; Dowsett 1957, p. 462; Bosworth 2012, p. 520-522; Мамедова 2005, с. 396-397; Minorsky 2020, с. 121-148; Шнирельман 2003, с. 197].

У 822 р. останній із Міхранідів був убитий князем із роду Сюні. Княжна Спрама була змушена видати свою дочку заміж за Атрнерсеха Сюні. Атрнерсех прийняв титул «князя Гардмана та Албанії». Він переїхав до північної частини Карабаху Вайкунік. Там було споруджено фортецю Хохнаберд, який став політичним центром Хачена. Атрнерсех особисто володів Сотком, де були колишні царські лазні албанських правителів. Ще XI ст. Сотк був доменом хаченських князів. Син Атрнерсеха Григор та його син Саак Севада підкорили собі Парісос. Земля Хачен управлялася четвертою гілкою династії Сюні. Князь Ованес-Сеннахеріб II близько 1000 титулував себе царем Албанії. В епоху Великих Сельджуків Хачен був васалом турків-сельджуків. До кінця XII ст. впало Сюнікське князівство. У 1166 р. війська атабека Азербайджану взяли Багк. Правляча династія Сюні в Сюнік закінчилася смертю князів Григорія і Смбага. Лінію цієї династії продовжили Сюні у Хачені. Серцем цього князівства був басейн річок Хаченаджур та Тертерчая. Основою його були колишні землі Кавказької Албанії. У Хачені проживали представники албанської школи вірменської історитографії. Перша згадка про «Історію Агванка» датується часом візиту вірменського католикоса Ананія Мокаці до Хачену. Тоді албанським католикосом був Гагік. У X ст. у Хачені творив Мовсес Дасхуранці продовжувач «Історії Агванка» Мовсеса Каганкатваці. Мхітар Гош вважав саме Мовсеса Дасхуранці автором цієї хроніки. Також у Хачені жили Ованес Саркаваг, який помер у 1129 р., а також юрист Давид, син Алавіка, помер у 1140 р. З 1142 р. на чолі Хачена став князь Хасан син Вахтанга Сакарвага. Цей правитель мав резиденцію у селі Цар. У 1144 – 1145 р.р. тюркський емір Джолі вторгся в Хачен і спустошив його фортеці. У 1145 – 1146 рр. він спалив монастир Дадиванк. У вірменському колофоні 1417 р. зазначено, що Хаченом правив князь Заз із роду Айказуні. В 1152 Хасан одружився на Мама-хатун дочки царя Кюріке. У 1182 р. Хасан разом зі своєю дружиною постригся у ченці. Він мав кілька синів. Сам Хасан титулувався «правителем фортець Атерк, Хандаберд, Хаченаберд, Хакакагац». Наприкінці XII ст. старша лінія правила центральними землями Хачена у басейні річки Тертерчая. Доляни правили в Гегаркуніку, Гардмані, Сотку та Царі. Наймолодша династія правила в Дізаку на півдні. Нижнім Хаченом правив Вахтанг II Тонкік син Хасана I Великого, а Верхньому Хачені Григор Великий. Вахтанг Тонкік прийняв при своєму дворі видатного вірменського вченого Мхітара Гоша. Він написав хроніку про події у Вірменії та Хачені. Ч. Доусетт вважав, що її можна називати «Албанською хронікою». Мхітар Гош заснував монастир Нор Гетік, який став культурним центром. Вахтанг був одружений з Хорішах і мав від неї трьох синів. Мхітар Гош був разом із Вахтангом Тонкіком в Атерці. Там він видав свій «Законник». Коли Вахтанг Тонкік помер за даними Вардана Аревелці, він залишив по собі двох синів Хасан-Джалал Доле і Захарія Насре Доле. Потрібно згадати, що Кіріак згадує про трьох синів Вахтанга Тонкіка – Хасана, Закарія та Іване. Існування Давла та Іване засвідчується написом Хасана-Джалала в Гандзасарі. Захарія та Іване були названі на честь атабецької родини Мхаргрзделі, а Хасан на честь свого діда.

Захарія був прозваний Наср Давла, а Хасан отримав прізвисько Джалал Давла. Те, що Джалал Давла було прізвисько, а не ім'ям повідомляли Вардан Аревелці та Кіракос Гандзакеці. Грузинський дослідник І. Орбелі зазначав, що хаченські Сюні передали до рук Івана Мхаргрзделі Атерк. На початку XIII ст. головними князями по всій території Хачена були князі з Атерка. Після смерті князя Вахтанга Тагаворазна з 1214 головними князями Хачена стали правителі з роду Хасан-Джалала Дола. Його дружиною була княжна, правляча Дізаком та Багком. М. Броссе припускав, що Хасан-Джалал правив із 1233 р. І. Орбелі вказує початок правління Хасан-Джалала 1229 р. Перша згадка про нього датована 1216 р., коли він ще був дитиною. Хасан-Джалал мав свою резиденцію у замку Акана. Правляча родина воліла жити в Атерці в басейні Тертерчай. У Хачені було близько 15 фортець. Це Бердкунк, Бердакур, Гетабакс, Гардман, Ктіш, Три, Хакаракаберд, Хандаберд, Хавкакагац, Сотк. Мати Хасан-Джалала Хорішах померла у 1240 р. перед цим здійснивши паломництво до Єрусалиму. В 1238 Хасан-Джалал закінчив будівництво храму в Гандзасарі. У 1240 р. храм був освячений і став центром Албанського католиколату. Дружина Хасан-Джалала Мамкан побудувала притвор храму, про що є напис, де згадувалися Хасан-Джалал, Мамкан та їхній син Атабег. В 1248 р. Хасан-Джалал заплатив велику суму за реставрацію притвору церкви монастиря Кечарук. У 1250 р. Хасан-Джалал поставив хрести у Вачарі. Сучасні Хасан-Джалалу вірменські хроністи згадували як благочестивого та боголюбного правителя. Мамкан була сестрою Зареха князя Агбатського і онукою правителя Багка. Мамкан походила з лінії Сеннекеріма Сюнікського.

У 1214 – 1215 рр. похід на Хачен здійснив атабек Азербайджану Узбек У 1227 р. до фортеці Хачен підступив везир останнього хорезмшаха Шараф ал-Мулк. Хасан-Джалала довелося відкупатися від хорезмійців і він заплатив їм 20 тис. динарів. У 1236 р. чи 1237 р. Хасан-Джалал скорився наступаючим монголам. Між 1238 р. та 1240 р. прийшло нове монгольське військо, яке почало спустошувати Хачен. Хасан-Джалал зі своїми людьми сховався у фортеці Хоханберд. Хаченський правитель був змушений видати свою дочку Рузкан за Бора-нойона, який був сином командувача монгольських сил на Південнокавказькому та Анатолійському напрямках Чормагана-нойона. У 1243 р. Хасан-Джалал разом із вірменськими і грузинськими феодалами взяв участь у навалі монголів на Румський султанат Сельджуків. Завдяки сприянню Хасана-Джалала контакт із монголами налагодив цар Кілікійської Вірменії Гетум. У 1246 на Південний Кавказ з'явилися монгольські чиновники Аргун і Буга, які здійснювали перепис на Південному Кавказі. Буга взяв штурмом кілька фортець у Хачені, а хаченський князь зазнав знущань і тортур. Проте Хасан-Джалал раніше заручився заступництвом Сартака сина правителя Улуса Джучи Бату. У 1251 р. до Сартака вирушив Хасан-Джалал, щоб засвідчити свій васалітет. Сартак повернув хаченському князю його спадкові фортеці Чараберд, Акана, Каркар, які колись були відібрані грузинами та турками. У 1255 р. Хасан-Джалал побував у ставці Сартака в Нижньому Поволжі. Сартак на той час уже був правителем Улусу Джучі. Разом із Сартаком Хасан-Джалал відвідав Каракорум. У приписці до Євангелія Хасан-Джалал розповідав про візит своєї сім'ї до монгольського каана. Кіріак вказував, що хаченський князь використав цей візит, щоб викласти монгольському правителю образи, завдані йому Аргуном. Після повернення з поїздки Хасан-Джалал відвідав Тебріз. Саме тоді померла Мамкан.

Майже водночас помер і Сартак, отруєний своїми родичами-мусульманами Берке та Беркечаром. Хасан-Джалал втратив покровителя. Аргун захопив у полон Хасан-Джалала та його кузена Шаханшаха. Справи хаченського князя були погані та його дочка Рузкан звернулася до дружини Хулагу, якому Мунке доручив управління монгольськими володіннями у Передній Азії та Південному Кавказі. Докуз-хатун клопотала перед Хулагу за Хасан-Джалала. Аргун дізнавшись про це наказав убити Хасан-Джалала. Кіріак називав Хасан-Джалала владикою Хачена. Також він вживав титули «князь», «князь Хачена», «великий князь Хачена та країн Арцахських», «князь країн хаченських». Ованес Ерзнкаці називав Хасан-Джалала «владикою Хачена». Вардан Арвелці називав його «князем князів». У написи в Кечаруці від 1248 Хасан-Джалал називав себе «володар Хоханаберда і Хачена». У написи у Вачарі від 1229 р. він названий «володарем Хачена». У написі вардапета Вардана в Гандзасарі від 1243 Хасан-Джалал названий «князем Хачена». У написі Міна-хатун у Хатрі він названий «великим князем». У написі Хасан-Джалала в Гандзасарі він також названий «великим князем». Він був названий «великим окраїнодержателем Албанії» у написі в Амагу-Нораванці від 1296 р. У написі дочки Мама-хатун в Гандзасарі від 1280 р. або 1286 р. Хасан-Джалал названий «самодержавний князь князів володар Хачена». У написі з Араджазора сам Хасан-Джалал називав себе «царем», а в написі з Вачара називає Мамкан «царицею». Свого сина він називав князем «Хачена і Аррана». У написі з Амагу-Нораванка від 1292 р. вказаний титул «великий цар». З дефектного напису там же вказаний титул «царя Албанії». Нейтральний автор грузин І. Орбелі не сумнівався, що правителі Хачена продовжували себе називати правителями Албанії.

Втім, вірменські вчені з Вірменії ще з 60-х рр. ХХ ст. створили свій історичний міф, що населення Карабаху мало не з самого початку було вірменами. Вони заперечували вірменизацію албанів і вважали, що карабахських вірмен образливо називати вірменізованими албанцями. Вірменські вчені з Вірменії також стверджували про належність Карабаху вірменам ще з часів династії Єрвандуні, що суперечить даним греко-латинським джерелам, які вказують на належність Правобережжя Кури вірменам лише з часів династії Артешесян. Вірменські діаспорні історики були не такими радикальними як їхні колеги із Вірменії. Л. Чорбаджян, П. Донабедян, К. Мутафян говорили, що етнонім та політонім албани у Високому Середньовіччі позначав вірмен Карабаху та місцевих арменізованих албан. Р. Хьюсен (Хьюсн) вказував, що титул «цар Албанії» був одним із титулів правителів Хачена. Азербайджанський вчений І. Алієв не заперечував арменізацію албанів. Він вказував, що албани перейшли з агванської мови на грабар (давньовірменську), але при цьому зберігали свою албанську ідентичність. Ф. Мамедова вважала, що деетнізація албан відбулася лише у Новий Час. За правління Хасана Джалала жили Ванакан Вардапет, який заснував монастир Хоранашат, і вірменський хронік Магакія (Григор Акнерці).

Єдиним сином Хасана-Джалала був Атабег. Разом із батьком Іване Атабек відвідав Монголію. Поховавши свого батька в 1261 р. Атабег став князем Хачена. Він закінчив будівництво притвору Гандзасарського храму. У 1271 р. Ованес син дядька Атабега та первосвященик Гандзасара купує Варнагатах. У 1276 р. Барсег син протоієрея Абаджру та його дружина Мамкан купують країну Тнкін і дарують її Гандзасару. У 1282 р. за князювання Атабега свій дар Гандзасару засвідчив єпископ

Амараса Нерсес. У 1287 р. помер Атабег, а також представник іншої гілки правителів Хаченського князівства князь Цара Хасан і зять Хасан-Джалала син Умека Чар. У записі від 1291 р. повідомляється про Хасана сина Проша сучасника Хасана-Джалала. Дізак належав після смерті Хасан-Джалала його двоюрідному братові Вахтангу. Вахтанг був предком роду Мелік-Авенян із Дізака. У 1457 р. Хатир-Мелик нащадок Хасан-Джалала у сьомому поколінні став першою меліком Хачена під час правління в Кара-Коюнлу Джахан-шаха. Доляни продовжували правити в Царі та Атерці. На початку XIV ст. місцевий князь Григорій титулував себе «князем вірмен, князь і барон Нижнього Сюніка (Хачена), Хандаберда і Акани і гірського регіону Гугам (Севан)». У 1386 р. Цар був спустошений військами чагатаїв великого еміра Тимура. У 1430 р. місцеві правителі себе титулували «князями та баронами Нижнього Сюніка, Акана, Атерка, Хандаберда та озера Гугам». Значним був вплив албанських католикосів. За канонічним правом їм підпорядковувалися християни, які проживають у Хачені, Парісосі, Дербенті, Ширвані та Аррані. Після того, як Партав був зайнятий мусульманами, центрами Албанського католикосату стали Бердакур та Чарек-Хамші. У Хачені центром католикосату став монастир Дадиванк, і з 1240 р. столицею албанських католикосів став Гандзасар. У ньому і вона залишилася до скасування Албанського католикосату до 1836 р. Після скасування Албанського католикосату частина удинів не перейшла у підпорядкування Вірменської Апостольської церкви та Грузинської Православної церкви. Вірмени намагалися вірменізувати удинів, навчаючи їх у вірменських духовних школах до 1937 р. Тільки з 1937 р. удинів почали навчати азербайджанською та російською мовами. Удіни та лезгіни є нащадками кавказьких албанів. Представники роду Хасан-Джалала були албанськими католикосами до 1836 р. [Орбели 1909; Dowsett 1957, р. 462-463; Dowsett 1958, р. 472-490; Dowsett 1961, р. XV-XVI; Newsen 1983, р. 42-68; Chorbadjian, Donabedian, Mutaflan 1994, р. 61-70; Мамедова 2005, с. 408-413, 554-555, 557, 564, 591-596, 599-602, 605-608; Шнирельман 2003, с. 198-199, 228, 230-231, 234-235].

Висновки. Князів Хачен і Парісос були засновані Атрнерсехом. Його нащадки Саак Севада та Григор виступили проти влади вірменських царів. Парісос до 1003 р. був окремим князівством. У 1003 р. його анексували Гагик Багратуні та Фадл Шеддадід. Хачен виявився довговічнішим князівством. Довгий час він був у тіні Сюніка. У XII в. правитель Хачена Хасан Великий протистояв тюркському еміру Джолі. Наступник Хасана Вахтанг Тонкік був батьком Хасана-Джалала, який залишив великий слід історії Південного Кавказу. Хачен у 10 – 20-х рр. XIII ст. протистояв атабеку Азербайджану та хорезмійцями. Монголи зробили Хачен своїм васалом наприкінці 30-х рр. XIII ст. Хасан-Джалал взяв участь у війні монголів проти Румського султанату у 1243 р. Князь Хачена перебував у складних відносинах із монгольськими намісниками Південного Кавказу Бугою та Аргуном. Якийсь час йому вдавалося зберігати самостійність завдяки визнанню свого васалітету від Улуса Джучі. Патроном Хасана-Джалала був Джучід-християнин Сартак. Коли Сартак загинув, то не було кому захистити Хасан-Джалала від Аргуна, який убив хаченського князя в 1261 р. Хаченський престол після смерті батька прийняв Атабег, який визнав себе васалом ільханів з династії Хулагуїдів.

Список використаних джерел та літератури

- Бархударян, С., 2011. Страницы из истории Арцаха и армяно-албанских отношений. Ереван: Издательство НАН РА. Ереван: Гитутюн.
- Мамедова, Ф., 2005. *Кавказская Албания и албаны*. Баку: Центр исследования Кавказской Албании.
- Орбели, И. А., 1909. Асан-Джалал, князь Хаченский *Известия Императорской Академии наук, Серия VI, Т. III, № 61*, Санкт-Петербург: Императорская Академия наук.
- Шнирельман, В. А., 2003. *Войны памяти. Мифы, идентичность и политика в Закавказье*. М.: Академкнига.
- Bosworth, C. E., 2012. Arran *Encyclopædia Iranica, Fasc. II, Vol. 5*, 520-522.
- Chorbajian L., Donabedian P., Mutafian C., 1994. *The Caucasian knot. The history and geopolitics of Nagorno-Karabagh*. London – New Jersey: Zed Books.
- Dowsett, C. J. F., 1957. A Neglected Passage in the "History of the Caucasian Albanians" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London, Vol. 19, №. 3*, London: Oxford University Press, 456–468.
- Dowsett, C. J. F., 1958. The Albanian chronicle of Mxitar Gosh *Bulletin of School of African and Asian studies. October 1958, Vol. 21, Issue 3*, London: Oxford University Press, 472-490.
- Dowsett, C. J. F., 1961. *The history of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci*. (School of Oriental and African Studies, University of London. London Oriental Series, Vol. 8.)xxi, 252 pp. London, etc.: Oxford University Press, 1961.
- Hewsen, R. H., 1983. Kingdom of Arcax *Medieval Armenian Culture*. Chico CA: Scholars Press, 42-68.

References

- Barhudarjan, S., 2011. *Stranicy iz istorii Arcaha i armjano-albanskih otnoshenij* [Pages from history of Artsakh and Armenian-albanian relations]. Erevan: Izdatel'stvo NAN RA. Erevan: Gitutjun. [in Russian]
- Mamedova, F., 2005. *Kavkazskaja Albanija i Albany* [Caucasian Albania and Albans]. Baku: Centr issledovanija Kavkazskoj Albanii. [in Russian]
- Orbeli, I. A., 1909. Asan-Dzhalal, knjaz' Hachenskij [Hasan-Jalal, prince of Khachen] *Izvestija Imperatorskoj Akademii nauk* [Bulletin of Emperor academy of sciences], Ser. VI, T. III, № 61, Sankt-Peterburg: Imperatorskaja Akademija nauk. [in Russian]
- Shnirel'man, V. A., 2003. *Vojny pamjati. Mify, identichnost' i politika v Zakavkaz'e* [War of memory. Myth, identity and politics in South Caucasus]. M.: Akademkniga. [in Russian]
- Bosworth, C. E., 2012. Arran *Encyclopædia Iranica, Fasc. II. Vol. 5*, 520-522. [in Russian]
- Chorbajian L., Donabedian P., Mutafian C., 1994. *The Caucasian knot. The history and geopolitics of Nagorno-Karabagh*. London – New Jersey: Zed Books [in English]
- Dowsett, C. J. F., 1957. A Neglected Passage in the "History of the Caucasian Albanians" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London, Vol. 19 №. 3*, 456–468 [in English]
- Dowsett, C. J. F., 1958. The Albanian chronicle of Mxitar Gosh *Bulletin of School of African and Asian studies, October 1958, Vol. 21, Issue 3*, 472-490 [in English]
- Dowsett C. J. F. *The history of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxuranci*. (School of Oriental and African Studies, University of London. London Oriental Series, Vol. 8.)xxi, 252 pp. London, etc.: Oxford University Press, 1961. [in English]
- Hewsen, R. H., 1983. Kingdom of Arcax *Medieval Armenian Culture*. Chico CA: Scholars Press, 42-68. [in English]
- Minorsky, V., 2020. Arran in 9th-10th centuries: Sahl ibn Smbat (d. ca. 850) and Marzuban b. Muhammad b. Musafir (d. 957) *From Albania to Arrān The East Caucasus between the Ancient and Islamic Worlds (ca. 330 BCE–1000 CE)*. Piscataway, New-Jersey: Gorgias Press, 121-148. [in English]

**CAUCASIAN ALBANIA AFTER CAUCASIAN ALBANIA.
PRINCIPALITIES OF PARISOS AND KHACHEN**

Yaroslav Pylypchuk

Doctor of Historical Sciences,
Senior Lecturer of the Department of World History and Archeology,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

***Abstract.** This article is devoted to the history of the principalities of Parisos and Khachen, whose rulers continued to call themselves princes and kings of Caucasian Albania. The principalities of Khachen and Parisos were founded by Atrnerseh. His descendants Sahak Sevada and Grigor opposed the power of the Armenian kings. Parisos until 1003 was a separate principality. It was annexed by Gagik Bagratuni and Fadl Shaddadid in 1003. Khachen turned out to be a more durable principality. For a long time he was in the shadow of Siwnik. The ruler of Khachen, Hasan the Great, opposed the Turkic emir Joli in the middle of the 12th century. Hasan's successor Vakhtang Tonkik was the father of Hasan-Jalal, who left a big mark on the history of the South Caucasus. Khachen in the 10 – 20-ies of 13th century opposed the Atabek of Azerbaijan and the Khwarazmians. The Mongols made Khachen their vassal in the late 30-ies of 13th century. Khasan-Jalal took part in the Mongols' war against the Rum Sultanate in 1243. The Prince of Khachen was in difficult relations with the Mongol governors of the South Caucasus Buga and Argun. For some time, he managed to maintain independence due to the recognition of his vassalage from the Ulus of Jochi. The patron of Hasan-Jalal was Jochid-Christian Sartaq. When Sartaq died, there was no one to protect Hasan-Jalal from Argun, who killed the Khachen prince in 1261. After the death of his father, the Khachen throne was taken by Atabeg, who recognized himself as a vassal of the Ilkhans from the Hulaguid dynasty.*

***Key words:** Caucasian Albania, Parisos, Khachen, Shaddadids, Armenia, Atabeks of Azerbaijan, Khwarazmians, Mongols, Ulus Jochi, Hulaguid Ilkhanate, Hasan-Jalal.*